

İbn Cinnî'ye Göre Nahiv İletlerinin Hükümleri

Öz: Arapların konuştuğu dilin hikmetleri olarak bilinen dil illetlerinin sahih kabul edilebilmesi için birtakım kriterler ve hükümler ortaya koyulmuştur. Bu hususta nahiv alimleri, bir vasfın illet kabul edilebilmesi için şartlar öne sürmüşler ve illet hükümlerini eserlerinde açıklamışlardır. Bu alimlerden birisi de el-Hasâis adlı eserinde illet bahsini sistemli ve kapsamlı bir şekilde ele alan İbn Cinnî'dir. Makalemizin konusu el-Hasâis ekseninde İbn Cinnî'ye göre dil illetlerinin hükümleri ve sahih olma şartlarıdır. Klasik nahiv eserleri etrafında illet hükümlerini ve kriterlerini ele alan ayrıntılı çalışmalar bulunmadığından illet meselesine büyük katkısı olacağı düşünüldüğümüz bu konuyu İbn Cinnî'nin görüşleri etrafında değerlendirmeyi uygun gördük. İbn Cinnî'ye göre illetin kaynaklarına, illetleri ortaya koyarken esas aldığı ihticâc esaslarına ve illet hükümlerine değindik. Ayrıca el-Hasâis'te geçen illet hükümlerini ve illet metodlarını örneklerle ortaya koyduk. Araştırmamızda, genel olarak söz konusu eserle birlikte illet bahsini ele alan diğer klasik eserleri ve konu ile ilgili diğer çalışmaları analiz ederek nitel veri toplama yöntemini kullandık.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, İlet, İbn Cinnî.

The Provisions Of The Grammatical Illness According To Ibn Jinni

Abstract: A number of criteria and provisions have been put forward in order for the linguistic ills, known as the wisdom of the language spoken by the Arabs, to be accepted as authentic. In this regard, grammar scholars have put forward conditions for a qualification to be accepted as a disease and have explained the provisions of illah in their works. One of these scholars is Ibn Jinni, who deals with the mention of ill in a systematic and comprehensive way in his work called al-Hasais. The subject of our article is the provisions of language ills and the conditions of authenticity according to Ibn Jinni on the axis of al-Hasais. Since there are no detailed studies dealing with the provisions and criteria of ill around the classical grammar works, we have deemed it appropriate to evaluate this subject, which we think will make a great contribution to the subject of ill, around the views of Ibn Jinni. According to Ibn Jinni, we have touched on the sources of the disease, the principles of ihtij on which he bases himself while revealing the ills, and the provisions of the ill. In addition, we have put forward the provisions of ill and the methods of ill mentioned in al-Hasais with examples. In our research, we used the qualitative data collection method by analyzing the work in question, as well as other classical works that deal with the subject of illness and other studies on the subject.

Keywords: Arabic Language, Illnes, Ibn Jinni.

Rüveyde
MINTAŞ*

Sajed
Alkhlif
ALSALH**

* Doktora Öğrencisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye. E-posta: ruveydamintas@gmail.com ORCID ID: orcid.org/0000 0002 5723 3433

** Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye. E-posta: d.sajedsaleh@gmail.com ORCID ID: orcid.org/0000-0001-7468-4810

Giriş

Arap dili alanında kapsamlı çalışmalar, İslam'ın ortaya çıkışından itibaren başlayıp hicri ikinci asrın sonuna kadar devam etmiştir. İslam coğrafyasının genişlemesine paralel olarak farklı milletlerin İslamiyet'e girişiyle birlikte dile farklı unsurlar dahil olmuş ve anadili Arapça olmayan halkların yaşadığı bölgelerde Arap diline dair hatalı kullanımlar yaygınlaşmıştır. İşte tüm bu etkenlerden dolayı dilin bozulmasını önlemek ve onu kayıt altına almak amacıyla dil alimleri dil kurallarını ihtiva eden birçok nahiv eserleri telif etmişlerdir. Bu eserlerde dil alimleri, dil kaidelerini anlaşılır kılmak ve onların doğruluğunu delillendirmek gibi hedeflerin yanı sıra birbirleri ile ihtilafa düştükleri konularda kendi savlarını desteklemek amacıyla dil hükümlerini illetlendirme (dil kurallarını aklî gerekçelerle açıklama) yöntemine başvurmuşlardır.

İllet, Halil b. Ahmed'ten (ö. 175/791) bu yana klasik dil alimleri tarafından nahiv ilminin doğuşu ile eş zamanlı olarak var olduğu kabul edilmiş ve Arapların konuştuğu dilin hikmetlerini ortaya koyan gramer kurallarının sebepleri olarak tanımlanmıştır.¹ Her ne kadar nahiv terimi anlamında sistematik bir kavram olarak bilinmese de dil illetleri, o dili tabiatlarına uygun olarak kullanan Arapların akıllarında zaten bulunduğu iddia edilmiştir.² Bunun yanı sıra dil ile birlikte var olan bu illetlerin gelişigüzel ortaya çıkmadığı bilakis dilin kullanımıyla birlikte bir düzen içerisinde var olduğu ilk dönem dil alimleri tarafından ifade edilmiştir.³

Dil illetleri, dil alimleri tarafından aklî ve hissi metotlarla ortaya koyulurken aynı zamanda bu illetlerin sahih kabul edilebilmesi için birçok kriterler de belirlenmiştir. Bir vasfın illet kabul edilebilmesi için gerekli olan birtakım özellikler ve kriterler ilk dönem bazı dil alimleri tarafından klasik kaynaklarda ayrıntılı ve sistematik bir şekilde açıklanmıştır.

Nahiv illetlerini teorik olarak ele alan ez-Zeccâcî (ö. 337/949), İbn Cinnî (ö. 392/1002), el-Enbârî (ö. 328/940) ve es-Suyûtî (ö. 911/1505) gibi alimlerin klasik eserlerine baktığımızda, gramer kurallarını izah eden sebepler olması açısından illetin varlığı kabul edilse de nahiv illetlerinin hükümlerini belirleme, illetleri taksim etme ve ortaya koyma yöntemleri konusunda genel olarak bu dönemdeki dil alimleri arasında tam bir birlik bulunmadığı gözlemlenmektedir. İlet konusunda ilk taksim yapan İbn Serrâc illeti, ta'limî

---

1 Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *el-İdâh fi İlelî'n-Nahv* (Beyrut: Dâru'n-Nafâis, 1986), 65,66.

2 Zeccâcî, *el-İzâh*, 65, 66.

3 Zeccâcî, *el-İzâh*, 65, 66.

ve illetin illeti olarak iki türe ayırmış⁴, Suyûti ise basit ve mürekkeb diye sınıflandırmıştır.⁵ İbn Cinnî illetleri şartları ve geçerliliği açısından ele alıp farklı kategorilerde taksim etmiş⁶, Zeccâcî ise tâlimî, kıyasî ve cedelf diye üç kısma ayırarak illetlere eserinde yer vermiştir.⁷

İlet konusunda; Arap gramerinde illetlerin mahiyeti, konumu, yöntemi, taksimi, dil ekollerindeki ihtilaflar üzerindeki etkisi gibi konularda genel hatlarla ele alınmış sınırlı sayıda Türkçe çalışmalara rastlanmaktadır. *'İbnü'l-Varrak ve Nahvin İletlerine Bakışı'*⁸, *'ez-Zeccâcî ve el-Îdâh fî'İleli'n-Nahv Eserinin Arap Dilindeki Yeri'*⁹ ve *Nahiv Usulünde İlet Teorisi ve Temel Nahiv İletleri'*¹⁰ adlı lisansüstü tezler, klasik nahiv eserleri etrafında illetleri sistematik şekilde ele alan sınırlı sayıda çalışmalardandır. Bunun yanı sıra *'Klasik Arap Gramerinde İletinin Taksimi'*¹¹, *'Arap Dilinde Nahiv İletleri Üzerine'*¹² ve *'Arapçada İletinin Yeri, Kabulü ve Reddi Konusunda Gramer Alimlerinin İlete Yaklaşımı'*¹³ vb. gibi Türkçe makalelerde; gramer alimlerinin illet algısı, illete yaklaşımı ve illeti taksim etme gibi illet meseleleri yine genel hatlarıyla ele alınmıştır.

Nahiv illetleri alanına kaynaklık eden en önemli klasik eserlerden biri de İbni Cinnî'nin (ö. 392/1002)¹⁴ hacim ve içerik bakımından ta'lîl yöntemine sıklıkla

---

4 Ebû Bekr Muhammed b. Sehl el-Bağdâdî İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fî'n-nahv*, thk. Abdulhuseyn el- Fetefî (Beirut: Muessesetu'r-Risale, 1417/1996), 1/35.

5 Abdurrâhman Celâleddin es- Suyûti, *el-İktirâh fî 'İlmi Usûli'n-Nahv*, thk. Abdulkâim Atiyye (Beirut: Dârü'l-Beyrûtî, 2006), 105; Hasan Humeys Sa'îd el- Muleh, *Nazarîyyetu't-Ta'lîl fî'n-Nahvî'l-'Arabî Beyne'l-Kudemâ ve'l-Muhdesîn* (Amman: Daru's-Şurûk, 2000), 256.

6 Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (b.y.: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 1: 145-146.

7 Zeccâcî, *el-Îzâh*, (Mukaddime bölümü)

8 Mansur Teyfurov, *İbnü'l Varrâk ve Nahvin İletlerine Bakışı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010)

9 Kamuran Aslantalay, *ez-Zeccâcî ve el-Îdâh fî'İleli'n-Nahv Eserinin Arap Dilindeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017)

10 Cumali Bavlu, *Nahiv Usulünde İlet Teorisi ve Temel Nahiv İletleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021)

11 Abdulhamit Turgut, "Klasik Arap Gramerinde İletinin Taksimi", *Bitlis İslâmiyat Dergisi* 3/1 (Haziran 2021),

12 Mehmet Cevat Ergin, "Arap Dilinde Nahiv İletleri Üzerine", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 9/1 (Mayıs 2009)

13 Rifat Resul Sevinç, Arapçada İletinin Yeri, "Kabulü ve Reddi Konusunda Gramer Alimlerinin İlete Yaklaşımı", *Ekev Akademi Dergisi* 19/61 (2015)

14 Fâdil Sâlih es-Sâmerrâî, *İbn Cinnî en-Nahvî* (Bağdat: Dârü'n-Nezir, 1969), 22; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/8 (Mukaddime); Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve*

yer verdiği ve illet konusunu teorik olarak ayrıntılı bir şekilde ele aldığı 'el-Hasâis' adlı eseridir. İbn Cinnî bu eserinde Arap dili kaidelerini çoğunlukla akıl ve mantık ekseninde gerekçelendirmiş, temel kaidelere uymayan dile dair meseleleri dil ekollerinden bağımsız, felsefî argümanlarla tarafsız bir şekilde incelemiştir.

İbn Cinnî'nin *el-Hasâis* adlı eserinde illet bahsini sistemli, kapsamlı ve mantık çerçevesinde ele alması sebebiyle bu makalede, söz konusu eser ekseninde dil illetlerinin kaynakları, hükümleri ve sahîh kabul edilme kriterleri ele alınmıştır.

1. Arap Gramerinde İletinin Tanımı

İbn Cinnî, *el-Hasâis* adlı eserinde illet meselesine özel bir bölüm ayırıp bu meseleyi teferruatlı bir şekilde ele alsada illet konusunu ele alan diğer dil alimlerinden Halil b. Ahmed, Sibeveyhi, İbnü's-Serrâc, Suyûti gibi o da sistematik bir illet tanımı yapmamış, daha çok illetin çeşitlerinden, özelliklerinden, hükümlerinden ve kaynaklarından bahsetmiştir.

Kökenine baktığımızda illet kelimesinin türediği عَلَّ fiili, hem birinci babdan يَعْلُ kalıbında hem de ikinci babdan يَعْلُ vezinde gelmektedir. Mastarı عَلَّلْ/عَلَّلْ şeklinde kullanılan bu fiil, kendi başına hem müteaddî hem de lâzım olabilir. Kelimenin mastarı ikinci kez su içirmek/içmek, ardı sıra içmenin ikincisi, yaşı büyük olmak, hastalanmak, ikinci defa sıkıntıya düşürmek, büyük keçi, kadın düşkününü adam gibi çeşitli anlamlara gelmektedir.¹⁵ عَلَّة kelimesi ise hastalık, sıkıntıdan dolayı kişiyi meşgul eden olay, özür, kusur gibi sözlük anlamlara sahiptir.¹⁶ Yine Araplar, bir şeyi, diğer bir şeye ulaştıran, etkisi aynı olan başka bir şeye bağlayan faktör manasında حَبْلٌ (ip) kelimesini illet/sebep diye isimlendirmişlerdir.¹⁷

İletini sistematik bir şekilde tanımlama hususu, dilcilerden ziyade fıkıhçılar tarafından ele alınmış ve illet ile ilgili çeşitli tanımlamalar ortaya konulmuştur: Bunlardan birinci tanıma göre illet; hükmü belirleyen ve hükmün kendisine

---

Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zemân, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 3/246.

15 Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâr-u Sâdır, 1414/1993), 11/467.

16 Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk: Mehdi Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerâî (b.y: Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, ts.), 1/88,89.

17 Muhammed b. Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşî, *Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkhi*, thk. Abdulkâdir Abdullah el-Ânî (1413/1992), 5/111- 115.

dayandığı bilgidir.¹⁸ İkincisine göre; Allah'ın zorunlu kıldığı mana dolayısıyla hükmü icap ettiren şeydir.¹⁹ Üçüncüsü; Allah'ın belirlemediği hükmü gerektiren şeydir.²⁰ Dördüncüsü; örfün gerektirdiği şeydir. Beşincisi ise Şâri'nin kastettiği hükmün maslahatına uygun bir vasıf olmasını gerektiren özelliktir.²¹ Tüm bu tanımlardan hareketle genel olarak illet kelimesinin, varlığı ile hükmü değiştiren şey, bir şeyi diğer bir şeye ulaştırın sebep gibi anlamlara geldiğini belirtebiliriz.²²

Nahiv usulüne, fıkıh usûlünden geçen illet, nahiv usûlcüleri tarafından da birbirine yakın şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin Rummânî illeti; "Ma'lûlun bulunduğu halden değişmesinin sebebi."²³; Cürçânî ise "Varlığı sebebiyle hükmün vacip olduğu şey."²⁴ diye tanımlamıştır.

Dil kurallarının hükümlerini aklî ve mantıkî delillerle ele alması sebebiyle dilin felsefî boyutuyla da ilgili olan illet, konusu²⁵ itibari ile daha çok kelimelerin yapısı ve hareketlerin gerekçelendirilmesi etrafında şekillenmektedir. Klasik nahiv eserlerinde illet teriminin yanında illetlendirme olarak tercüme edebileceğimiz ta'lîl terimi de geçmektedir. Ta'lîl terimi, nahiv esaslarına göre ister genel ister özel olsun kelimelerin binasının (yapı) ve cümle içindeki konumlarının (irab) sebeplerinin birbiri ile bağlantılı olarak açıklanması işlemine denir.²⁶ Aynı zamanda ta'lîl yöntemi ile asıl hedef; maksadı ister açık ister kapalı olsun lafızların nahiv bakımından amaçlarını ortaya çıkarmaktır.²⁷

Nahiv illetlerinin tarihi süreci ile ilgili Zeccâcî'nin Halil b. Ahmed'e sorulan bir soruya cevabı üzerine naklettiği bilgiye göre; Araplar doğal olarak konuştuğu dilin kurallarının sebeplerini zaten biliyorlardı. Buradan hareketle illetlerin varlığının gelişigüzel, tesadüfen olmadığı, bunların dil ile birlikte ortaya çıktığı ve Halil b. Ahmet'ten başlayarak ondan sonra gelen diğer nahiv alimleri

---

18 Zerkeşî, *Bahru'l-Muhîr*, 5/112.

19 Zerkeşî, *Bahru'l-Muhîr*, 5/112.

20 Zerkeşî, *Bahru'l-Muhîr*, 5/113.

21 Zerkeşî, *Bahru'l-Muhîr*, 5/113.

22 Muhammed b. Bahadır b. Abdullah ez- Zerkeşî, *Bahru'l-Muhîr fî Usûl'l-Fıkhı*, thk. Abdulkâdir Abdullah el-Ânî (1413/1992), 5/111.

23 Ebû'l-Hasan Ali b. İsâ b. Ali b. Abdillâh er-Rummânî, *Risaletü'l-Hudûd*, thk. İbrahim es-Sâmîrî (Amman: Dârü'l-Fikir, ts.), 85.

24 Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, thk: İbrahim el-Enbârî (Kahire: Dârü'r-Revyân, 1983), 201.

25 *Mâzin el-Mübârek, en-Nahvu'l-Arabî el-İletü'n-Nahviyye* (Dimaşk: el-Mektebetü'l-Hadîse, 1385/1965), 98.

26 Zeccâcî, *el-İzâh*, (Mukaddime bölümü)

27 Ahmed Abdusselam Salih es-Suvâdha, *el-Hucce Kitâbı Etrafında Ebû Ali el-Farisi'ye Göre Nahiv İleti* (Amman: Mûte Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi, Doktora Tezi, 2005), 28.

tarafından sistemli bir şekilde tespit edildiği anlaşılmaktadır.²⁸

İllet bahsini konu edinen klasik eserlere bakıldığında dilsel olguların sebeplerini ortaya çıkarma konusunda dil alimleri arasında usûl ve kriterler açısından bir birliklilik olmadığı gözlenmektedir. İlletin varlığını kabul etme, sıhhat kriterlerini belirleme, kurallarını açıklama, sınıflandırma gibi meselelerde dil alimleri arasında ihtilaf olduğu görülmektedir. Halil b. Ahmed'ten bu yana, her ne kadar genel kabule göre dil kaidelerinin aklî illetlerinin olması gerektiği dilciler tarafından vurgulansa da İbn Sinan el-Hafacî, İbnu't-Tarâve, İbn Madâ el-Kurtubî, İbn Hişam el-Enbârî gibi bazı alimler illetlerin varlığı konusunda menfi tutum sergilemişlerdir.²⁹ Bunun yanı sıra İbn Cinnî ise, nahiv alimlerinin tespit ettiği illetlerin tümünden reddedilemeyeceğini savunur. O nahiv illetlerinin fıkıh illetlerinden ziyade kelimelerine daha yakın olduğunu belirtir. Nasıl ki kelimeler ta'fil yönteminde hisleri ile öngörülebilir bulunurlar, işte dil alimleri de dilde hafiflik/kolaylık sağlama, zorluğu ya da hoş karşılanmayan durumları ortadan kaldırma, dil kaidelerini anlaşılır kılma gibi aklî ve hissi gerekçelerle hükümleri illetlendirme yoluna gitmişlerdir³⁰.

İbn Cinnî el-Hasâis'te bu konuyla ilgili '*istihfâfı gerçekleştirmek için söylenmesi zor olan lafızdan daha zor olanı tercih etme*' başlığı ile özel bir bölüm ayırmıştır. O, istihfâfı, yan yana gelen aynı harflerin tekrarlarının dile ağır gelmesi, telaffuzu zor olması sebebiyle aynı harf yerine daha ağır harflerden benzerlerini getirmek suretiyle lafzı kolaylaştırma (istihfâf) işi olarak tanımlamıştır.³¹

İbn Cinnî, istihfâfın, lafzın hakikatine ve derinliğine götüren önemli bir mevzu olduğunu ifade edip okuyucunun dikkatini çekerek konuya giriş yapmış³² ve dilde karışıklığı ortadan kaldırma, lafzın telaffuzunda hafiflik sağlama gibi hissi gerekçelerle illetin ihticâc edildiğini şöyle açıklamıştır:

Dil alimlerinin ittifakla aslının حَيِّين olduğunu kabul ettikleri kelimeye ي harfinin üst üste gelmesiyle oluşan telaffuz güçlüğü ortadan kaldırmak için ي harfi, kendisine benzemeyen ve kendinden daha ağır olan و harfine

---

28 İbn Cinnî, el-Hasâis, 1/237, 239; Rummânî, Risaletü'l-Hudûd, 84,85; Mehmet Bahaattin Alphan, *Fıkıh Usûlü ve Nahiv Usûlü İlişkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 199.

29 Cumali Bavlı, *Nahiv Usulünde İlet Teorisi ve Temel Nahiv İletleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 105-111.

30 İbn Cinnî, el-Hasâis, 3/48.

31 İbn Cinnî, el-Hasâis, 3/18.

32 İbn Cinnî, el-Hasâis, 3/18.

dönüştürülerek حَيَوَان diye telaffuz edilmiş böylelikle lafız kolaylaştırılmıştır.³³

فَعَالِيل veznindeki رَمَائِيُّ kelimesinde ي harfinin birden fazla telaffuz edilmesinden doğan güçlüğü ortadan kaldırmak için bu harften birinin, kendisinden daha ağır olan و ya da ا harflerine dönüştürülmesiyle رَمَائِيُّ / رَمَائِيُّ şeklinde tahfif edilmesi caiz görülmüştür.³⁴

Kelimenin tahfif edilmesine bir başka örnek de عَنَّبَرٌ lafzıdır. ن harfinin açıkça söylenmesinden kaynaklanan zorluğu ortadan kaldırmak için, bu harfin yerine ondan daha ağır olan م harfi tercih edilerek kelime tahfif edilmiştir.³⁵

Araplar, aynı harfin birden fazla kullanımından kaynaklı güçlüğü ortadan kaldırmak için, bu harfi, dillerine kolay gelen daha ağır harfle tebdil etmenin yanı sıra kelimedeki harfleri eksilterek yapılan hazf (harf eksiltme) yöntemiyle de tahfif yolunu tercih etmişlerdir.

Örneğin; أَحْوَى kelimesinin ismi tasgiri olan أَحْيِيَّ lafzında bulunan üç 'ي' den bir tanesini hafzederek أَحْيَى şeklinde tahfif etmişlerdir.

Dilde kolaylaştırma ve hafifletme gibi gerekçelerin yanı sıra kullanımı hoş karşılanmayan durumları ortadan kaldırmak için de ta'lîl yöntemine başvurulmuştur. İbn Cinnî istihfâf bahsini zikrettikten sonra dilde kullanımı uygun görülmeyen meseleye, merfu muttasıl zamirin isme atfedilebilme durumunu örnek vermiştir. İbn Cinnî eserinde bu konuyu şöyle izah etmiştir: Lafız açıkça zikredilen merfu muttasıl zamire yapılan atf ile lafız gizli olan zamire yapılan atf eşit görülüp hoş karşılanmamıştır. ذَهَبْتَا وَعَلِيَّ / ذَهَبَ وَعَلِيَّ örneklerinden ikisinde merfu muttasıl zamirdeki ت harfi fiile ziyade olsa bile bu zamir, açık zamir konumunda olmadığından kendisine atf yapılması uygun görülmemiş dolayısıyla lafız gizli olan zamirin kendisine atfı gibi kabul edilmiş ve bu durum hoş karşılanmamıştır.³⁶

İletin bir görevi de konuşmayı açıklığa kavuşturmak ve dilde kullanımı ağır olan lafızları kolaylaştırmaktır. Bu bölümde geçen örneklerden hareketle, dil konusunda sağlam bir bakış açısına ve ince bir zevke sahip olan Arapların; dilde hoş görmedikleri hususları düzeltme ya da dilde kolaylık sağlama gibi gerekçelerle gramer kurallarını belirlediği görülmekte ve bu duruma paralel olarak nahiv illetlerinin hissî/aklî sebeplerle ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

33 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/18.

34 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/19.

35 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/20.

36 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/20.

2. İbn Cinnî'ye Göre Arap Dilinde İletin Kaynağı

İbn Cinnî, dil illetlerinin kaynağının kelimâ mi ya da fikhî mi olduğu konusu ile ilgili *el-Hasâis*'te ayrı bir bölüm ayırmıştır.

İbn Cinnî, nahiv illetlerinin akfî ve hissî gerekçelerle ortaya çıktığını bundan dolayı şâri' tarafından va'z edilmiş gerekçelere dayanan fikhî illetlere benzemediğini belirtmiştir. O, nahiv hükümleri ortaya koyulurken akıl ve his yoluyla delil getirildiğinden nahiv illetlerinin, fikh illetlerindense kelimâ illetlerine daha yakın olduğunu ifade etmiştir.³⁷

Ona göre kelimâcıların illetleri akla ve duyulara hitap eder. Fikh illetleri ise, insan aklının anlayamayacağı ancak nass yoluyla ortaya çıkan ve üzerinde tartışma olmayan illetlerdir. Dolayısıyla fikhî meselelerde hükümler, ilahî metinler aracılığı ile işaretler ve deliller ile açığa çıkmaktadır. Mesela namaz, hac, oruç gibi ibadetlerin illeti ancak Allah'ın ilahî mesajından anlaşılabilir. Bu sebeple aklın bu ibadetlerin illetlerini açıklaması imkansızdır. İbn Cinnî'ye göre az da olsa illeti olan fikhî hükümler de vardır. Örneğin; yardım talep edene kâfir de olsa yardım etmek, namusu muhafaza etmek gibi şeriattan kaynaklanmayan hükümlerin gerekçesi(illeti), insanî(fitrî) ve sosyal yasa gereğidir. İbn Cinnî gerekçesi belli olan bu tür fikhî illetleri, nahiv illetlerine benzetmiştir.³⁸

İbn Cinnî'ye göre nahivcilerin gerekçelendirdiği hükümlerde aklın kabul edemeyeceği hiçbir şey yoktur. Akıl yoluyla ortaya koyulan bu tür illetler, duyuların doğal olarak kabul edeceği illetlerdir. Bundan dolayı nahiv illetlerinin tümü insan aklına ve tabiatına uygun olan illetlerdir.

İbn Cinnî eserinde nahiv illetlerinin akli gerekçelere yakın olduğunu ve duyular (his) yolu ile ortaya çıktığını şöyle örneklendirmiştir: *مُيَقِن* ve *مُيَصِّر* kelimelerinde zammeden sonra sakin ي harfi geldiği için telaffuza ağırlık katmıştır. Akla ve duyulara uygun olan ise kolay olanın zor olana tercih edilmesidir. İşte dili kullanımda bu zorluğu ortadan kaldırmak için insan tabiatına hoş gelmesi gibi hissi bir gerekçe olan istihfaf (dilde kolaylık) yoluyla ي harfi, و harfine dönüştürülmüş ve böylece *مُوصِر* ve *مُوقِن* şeklinde lafızların telaffuzu hafifletilmiştir.³⁹

İbn Cinnî, nahiv illetlerinin kelimâ illetlerine daha yakın olduğunu şöyle açıklamıştır: Nefis kendisine iyilik edene teşekkür eder; kötülük edene ise

---

37 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/48; Abdülkerim Zeydân, *el-Vecîz fî Usûlî'l-Fikh* (b.y.: Müessesetü Kurtuba, ts.), 195-196.

38 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/50.

39 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/49.

nankörlük eder. Yani bir şey, iyi ise hoşça gider ve tercih edilir fakat kötüyse uygun görülmez ve terkedilir. İşte nahiv illetleri de bu mantık üzerine bina edilir. Kelimede telaffuz güçlüğü oluşturan harf terkedilir ve dile kolay gelen tercih edilir. Örneğin شَوَيْتَ fiilinde ي harfinden önce sakin و harfi bulunduğundan kullanımda hafiflik gereği و'ın ي harfine dönüşmesi ile fiilin mastarı شَيْئًا şeklinde telaffuz edilmiştir.⁴⁰

3. İbn Cinnî'nin İleti İhticâc (Delillendirme) Yöntemi

Nahiv ilminin temelini oluşturan kuralların tespit edilmesinde ve bu kaidelerin gerekçelerinin delillendirilip dil illetlerini ortaya çıkarmada semâ, kıyas, mantık gibi bir takım ihticâc metodlarından faydalanılmıştır. İşte bu bölümde çalışmamızın örnekleri ekseninde İbn Cinnî'nin nahiv illetlerini ortaya koyarken kullandığı bu yöntemler ele alınmıştır.

3.1. Semâ

Dilciler dil illetlerinin delillendirilmesi konusunda başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere hadislerden, Arapların nesirlerinden ve şiirlerinden faydalanmışlardır. İbn Cinnî de illetlerin ihticâcında Kur'ân-Kerim'e, hadislere ve Arapların sözlerine başvurmuştur. Bunun yanı sıra, İbn Cinnî, dilleri bozulmamış bedevilerden de rivayette bulunmuştur. O bedevilerden rivayet alma konusunda çok titiz davranmış, doğruluğundan emin olmadığı, hatalı hiçbir malzemeye eserlerinde yer vermemiştir.⁴¹

Mesela İbn Cinnî, fiilin tenvin alabileceğini şiirle delillendirmiştir. Fakat bu tenvinin; isme gelen sarf tenvini olmadığını, kafiye uyumunu sağlamak amacıyla fiile gelebileceğini belirtmiştir.⁴²

مِنْ طَلَلٍ كَالْأَتْحَمِيِّ أَنَّهُجَنْ⁴³

Ona göre yukarıdaki şiirde geçen أَنَّهُجَنْ kelimesi fiil olduğu halde recezde kâfiye uyumu sağlamak amacıyla tenvin almıştır.

Başka bir örnekte İbn Cinnî عَصَايَ وَنَوَايَ kelimelerinde bulunan elif harfinin, hafiflik/kolaylık gerekçesi ile نَوَايَ ve عَصَايَ şeklinde yâ harfine döndürülerek

40 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/49

41 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/15 (Mukaddime).

42 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/176.

43 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/176. Şiirin Türkçesi: (Alacalı bir harabeden yaklaştı)

kullanıldığını yine şiirle delillendirmiştir:⁴⁴

أَصَالِحُكُمْ وَأَسْتَدْرِجُ نَوِيًّا⁴⁵ فَأَبْلُونِي بَلِيَّتِكُمْ لَعَلِّي

3.2. Kıyas

Dil hususunda, duyulan şeylere dayanarak duyulmayan konuları kapsayacak şekilde genel bir hüküm elde etme yöntemi olan kıyası nahivciler fazlasıyla kullanmışlardır.⁴⁶ Dilcilerin dil konusundaki çıkarımlarına bakılacak olursa bunların bir kıyas çerçevesinde olduğu zaten görülmektedir. Çünkü onların yaptıkları şey, genel kullanımı alıp onu kurallaştırmak ve buna uymayan şeyleri de kural dışı kabul etmek olmuştur.⁴⁷ Nahivde kıyas yöntemi, ilk dil alimlerinden beri kullanılmış ve nahiv kurallarını tespit etmede kıyas güçlü bir delil olarak kabul edilmiştir.⁴⁸ Kıyas yöntemi ile illette benzerlik esas alınarak belirli bir nahiv hükmünün başka bir hükme taşınması sağlanmıştır.

İbn Cinnî'nin illet hükümlerinde kıyas yöntemine yaklaşımında, yakın olduğu fikhî mezhebin etkisi görülmektedir. İbn Cinnî'nin eserine göz atıldığında bazı dil meselelerinde çoğunlukla Hanefî mezhebine ait alimlerin görüşlerini tercih ettiği görülmektedir.⁴⁹ Hüküm koymada kıyas usûlünü ortaya çıkaran Ebu Hanife gibi İbn Cinnî de illette ilgili konularda kıyas, ihticâc gibi aklî metotlara başvurmuştur. Yine İbn Cinnî'nin illetin geçerli olması için hükümde müteaddî olmasını şart koşması, onun bu duruma, kıyasın şartını illetin müteaddî olmasına bağlayan Hanefiler gibi yaklaştığını göstermektedir.⁵⁰

İllet kıyas yöntemiyle açıklamasına örnek olarak İbn Cinnî eserinde müfret, marife münadanın mebni olmasının gerekçesini kıyas yöntemiyle şöyle açıklamıştır: Kelimenin önüne nida harfi eklendiğinde *يا الرجل* gibi, münada olan *الرجل* kelimesi, mana itibari ile belirlilik kazandığından zamir konumuna geldiğini ve bu sebepten zamirin mebni olması hükmüne kıyasla, müfret

---

44 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/176.

45 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/176. Şiirin Türkçesi: (Barış istiyorsanız bana iyi davranın ki sizinle savaştıktan vaz geçeyim).

46 Mehmet Şirin Çıkar, *Kıyas* (Van: Ahenk Yayınları, 2007), 101.

47 Çıkar, *Kıyas*, 102.

48 Çıkar, *Kıyas*, 102.

49 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/208.

50 Abdulhamit Turgut, "Klasik Arap Gramerinde İletin Taksimi", *Bitlis İslâmiyat Dergisi* 3/1 (Haziran 2021), 193.

marife münadanın da mebni olduğunu ifade etmiştir.⁵¹

İbn Cinnî, Sibeveyhi'nin görüşünü delil göstererek هذا الحسنُ الوجهِ cümlesindeki الوجهِ kelimesinin mecrur olmasının sebebin هذا الضَّارِبُ الرجلِ cümlesindeki الرجلِ kelimesinin mecrur olmasına benzeterek kıyas yöntemi ile açıklamıştır.⁵² Birinci cümlede ismi failin mamulüne amel etmesi gibi ikinci cümledeki sıfatı müşebbehe de -lam-ı tarifli olmak kaydı ile- amel edip mamulünü mecrur yapmıştır.⁵³

3.3. Hocalarının Görüşleri

İbn Cinnî, ilimde özellikle de hocası Ebû Alî el-Fârisî'nin metodunu takip etmiş, eserlerinde hocasından nakiller yapmayı ihmal etmemiş ve birçok ihtilafli meselede hocasının görüşlerinden yana tercihini kullanmıştır.⁵⁴ O, bazı konularda hocasının da kendisine sorular sorduğunu, görüşlerine değer verdiğini hatta kitaplarında kendisinin görüşlerine de yer verdiğini ifade etmiştir.⁵⁵ İbn Cinnî eserinde hocasından bahsederken 'haberinin mübtedadan dolayı merfu olması meselesi' gibi bazı konularda hocasının görüşlerine muhalefet etse de hocası ile ittifak ettiği 'fiillerde tadmîn' gibi bazı meseleleri de kitaplarında özellikle belirtmiştir.⁵⁶

İbn Cinnî, müntehel cumû sigasındaki cem-i teksirin hem mana hem lafız itibari ile artmasından dolayı gayr-ı munsarîf (sarftan men edilen) kabul edilmesi fakat ismi tasgirin (küçültme ismi) zaid harf eklenip lafzında değişiklik olsa da manada artma olmadığından munsarîf olması hususunda hocasının görüşünü benimsemiş ve eserinde bu durumu şöyle izah etmiştir: Tekili سَرْحَان (kurt) olan kelimenin ismi tasgiri سَرَّيْحِين; cem-i teksiri ise سَرَّاحِين'dir. Ebû Alî el-Fârisî, gayr-ı munsarîf olan سَرَّاحِين kelimesinde ا harfi zaid olduğu gibi سَرَّيْحِين kelimesinde ي harfi zaid olduğunu belirtmiş. İlk kelimenin zaid harf sebebiyle gayr-ı munsarîf olduğunu, ismi tasgir olan ikinci kelimedede ise lafız arttığı halde mana artmadığından bu kelimenin munsarîf olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷

İbn Cinnî yine kelimeyi gayr-ı munsarîf yapan illet hususunda hocası ile aynı

---

51 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/169-170.

52 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/161.

53 Yusuf Uralgıray, *İlk ve İleri Dilbilgisi* (İstanbul: Tebliğ Yayınları, 1406/1986), 2:822.

54 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/121, 2/437.

55 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/19-20 (Mukaddime).

56 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/121, 2/437.

57 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/268, 269.

görüşte olduğunu bir başka örnekle şöyle açıklamıştır:

وإن قال غاوٍ من تنوخ قصيدةً بها جربٌ عدت علي بزوبراً⁵⁸

beytinde geçen 'زُوبِرُ' (mükemmel) kelimesini, kasidenin özel ismi olarak kabul etmiş ve buna müenneslik illetini de ilave edip söz konusu kelimenin her iki illetten dolayı gayr-ı munsarif olduğunu dolayısıyla bu kelime harfi cer alsa da mansup olarak geldiğini ifade etmiştir.⁵⁹

Bunların yanı sıra İbn Cinnî hocasının dışında Sîbeveyhi (ö. 180/796), Serrâc (ö. 316/929), Ferrâ (ö. 207/822), Kisâi (ö. 189/805) gibi kendinden önceki âlimlerin de dil ile ilgili görüşlerinden istifade etmiştir.

3.4. Akıl-Mantık Delili

İbn Cinnî'nin dil illetlerini ortaya koyarken kelimeler, felsefe ve mantık ilminin argümanlarını sıklıkla kullandığını görmekteyiz. Onun nahiv illetlerini ele alırken bu tür illetlerin, akla ve insan tabiatına daha yakın olduğunu dolayısıyla aklın kabul etmediği hiçbir nahiv illetinin bulunmadığını ifade etmesi bu konuda kelimelerin illet metoduna daha yakın bir çizgide olduğunu göstermektedir.⁶⁰ Daha önce de bahsedildiği üzere İbn Cinnî'nin illet hükümlerine yaklaşımında kıyas usulünü ortaya koyan Ebu Hanife gibi kıyas, ihticâc metodlarına başvurması da akla verdiği önemi göstermektedir.

İlletin kaynağı konusunda nahiv illetlerinin, akli/hissî gerekçeleri olmayan nassa dayalı fıkıh illetlerinden üstün olduğunu savunması ve akli gerekçesi olan bazı fıkıh illetlerini ise nahiv illetlerine benzetmesi; onun bu hususta akli göz ardı etmeyen bir yaklaşım sergilediğini ortaya koymaktadır.⁶¹

Örneğin İbn Cinnî, Basra dil mektebinin kurucularından İbn Ebû İshak'ın (ö. 117/735) görüşünü delil göstererek failin merfu, mefulün ise mansub olma gerekçesini mantık çerçevesinde şöyle açıklamıştır: Ona göre Araplar, dillerine ağır gelen şeyi az; hafif olanı da çokça tercih ediyorlardı. Dolayısıyla fail cümlede bir tane bulunduğu yani az olduğu için ağır olan ötre harekesi fail için uygun görülür. Meful ise cümlede birden fazla bulunur. Mefulün çokluğundan dolayı ise hafif olan fetha uygun görülür.⁶²

---

58 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/198. Şiirin Türkçesi: (Tenuh kabilesinden değersiz bir kişi bir kaside söylediğinde o kaside, kabilenin müntesipleri için mükemmel olarak addedildi).

59 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/198.

60 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/50 (Mukaddime).

61 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/50.

62 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/49.

Tüm bunların yanı sıra İbn Cinnî, nahivcilerin eserlerinde dağınık bir şekilde bulunan illetleri kullanımda kolaylık, hafiflik, fıtrata hoş gelme gibi aklî ve hissi gerekçelerle sistemli bir şekilde eserinde bir araya getirmiştir. O, *el-Hasâis*'te şöyle der: “Bir araya getirdiğim illetler, her ne kadar toplu olarak ortaya koymamışlarsa da nahiv alimleri onları önemsemişlerdir. Çünkü onların zihinlerinde bu illetler her zaman bulunmaktaydı ve biz onların ayrı ayrı ele aldıkları illetleri toplu halde düzenli bir şekilde ortaya koyduk.”⁶³

4. İletin Hükümleri

Nahiv illetleri, sabit naslar ile değil de dilin yapısı içerisinde tümevarım yöntemiyle tespit edilmiştir. Aklî bir yapıya sahip olan ve hükümlere kaynaklık eden bir vasfın illet olabilmesi için belirli özellikleri vardır.

Bir hükmü oluşturan vasıfların her biri illet şartlarını taşımamaktadır. Dil alimleri nezdinde üzerinde ittifak ettikleri illet hükümleri olduğu gibi ayrıştıktıkları hükümler de bulunmaktadır. İşte bu bölümde İbn Cinnî'ye göre bir vasfın illet olabilme hükümleri (şartları) ele alınmıştır.

4.1. İletin Müteaddî ve Kâsır Olması

İbn Cinni hükmün geçerliliği açısından illeti müteaddî ve kâsır diye iki kısımda ele almıştır. Aslın hükmünün başka durumlarda da geçerli olduğu illete müteaddî illet⁶⁴; sadece mâlûlünde geçerli olup diğer durumlarda aynı etkiyi göstermeyen illete ise kâsır illeti denir⁶⁵.

Nahivcilerin bir kısmı illetin müteaddî olmasının şart olduğunu ve illet müteaddî değilse hükmün geçerli olmadığını ifade etmiştir. Bu görüşe sahip olan İbn Cinnî de bir illetin sahih olması için müteaddî olmasını şart koşmuş, kâsır illetini ise sahih ve geçerli olarak kabul etmemiştir.⁶⁶

İbn Cinnî *Hasâis*'te bu bölümü ‘باب في أن العلة إذا لم تتعدَّ لم تصح’ (Geçerli olmadığı durumlarda sahih olmayan illet bahsi) başlığı altında örneklerle ele almıştır.⁶⁷ O *ما*, *إذ*, *من*, *كم* gibi isimleri *هل*, *بل*, *قد* gibi harflere benzetmek suretiyle bahsi geçen bu iki harfli isimlerin mebni olduğunu ve dolayısıyla bunlar isim olsalar bile harfe bezediklerinden tenvin alamadıklarını ifade

63 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/162-163.

64 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/169

65 Suyûtî, *el-İktirâh*, 110.

66 Suyûtî, *el-İktirâh*, 110.

67 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/169,

etmiştir. Fakat İbn Cinnî, bu bahiste geçen illet kuralını, أب, أخ, یدر gibi iki harfli müreb isimlerde geçerli olmadığı gerekçesiyle bu illet hükmünü sahih kabul etmemiştir.⁶⁸

4.2. İletin Mûcibe ve Mücevvez Olması

Hükmün sebebini zorunlu kılan illete mucibe; hükmün sebebini zorunlu kılmayan illete ise mücevvez denir. Semerrâî, İbn Cinnî'nin illetleri mucibe (zorunlu) ve mücevvez (zorunlu olmayan) diye iki kısma ayırdığını iddia etse de⁶⁹ İbn Cinnî bu iki durumu, bir tasnif olarak değil de illetin hükümleri olarak ele almıştır.

İbn Cinnî'ye göre Arap kelamının hükümlerinin ekseriyeti hükmün sebebini zorunlu kıldığı için mucibedir. Mesela failin, mübtedanın ve haberin merfu olması, mefulün mansup olması, muzafun ileyhın mecrur olması gibi illetler tercihe dayalı olmayan, kural gereği hükmü zorunlu kılan illetlerdir.⁷⁰

İbn Cinnî, hükmün sebebini zorunlu kılmayan, dilde kolaylık, hafiflik gibi gerekçelerle tercih edilebilir mücevvez illetlere, vav harfinin hemzeye dönüşmesi durumunu örnek vermiştir. وَفَتَّتْ fiilindeki vav harfinin hemzeye dönüşüp أَفَتَّتْ şeklinde okunmasını mücevvez illet olarak değerlendirmiş ve her iki durumda da manada herhangi bir değişiklik olmadığını belirtmiştir.⁷¹

İbn Cinnî, kendisi ile kelamın tamamlandığı marife bir kelimedenden sonra gelen nekra kelimesinin -mana itibari ile marife olduğundan- bu kelimenin, hal ya da bedel olarak kabul edilmesini mücevvez illet olarak ifade etmiştir.⁷²

'مَرَرْتُ بِزَيْدٍ رَجُلًا صَالِحًا'

İbn Cinnî'ye göre yukarıdaki örnekte بَزَيْدٍ marife kelimesinden sonra gelen 'رَجُلًا' nekra kelimesinin bedel ya da hal olabilmesi caizdir.

4.3. İletin Zıt Hükme Sebep Olması

Nahiv illetleri bazı durumlarda gerektirdiği şeyin aksine hüküm ortaya koymaktadır. Nahiv illetlerinin bazen genel gramer kaidelerinin dışına çıkıp

---

68 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/169.

69 Sâmerâî, *İbn Cinnî en-Nahvî*, 160.

70 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/164.

71 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/164.

72 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/165.

hükümünün aksini ifade etmesi, dilin kullanımı bakımından ilk bakışta çelişkili gibi görünse de İbn Cinnî bu durumu şöyle izah etmiştir.⁷³

Örneğin قَوْدُ، الحَوَاكَةِ الحَوَاكَةِ gibi kelimelerde i'lâl gereği و harfi, öncesindeki harfin harekesi üstün olduğu halde ا harfine dönüşmemiş ve aslı üzere kalmıştır. İbn Cinnî'ye göre فَعَلَ vezninde olan bu kelimeler فَعَالِ vezninde takdir edilmiştir. Yine aynı vezinden olan ve iki sakin harfin yan yana gelmemesi gerektiği halde illet harfleri dönüştürülmeyen حَوِيلَ طَوِيلَ حَوَابِ هَيَامِ حَوِيلَ طَوِيلَ gibi kelimeleri de bu kâbilden örneklendirmiştir. Böylece her iki örnek de فَعَالِ kalıbında takdir edilmiş dolayısıyla orta harfler, med harflerine dönüştürülmediği için hüküm illetin aksine sebep olmuştur.⁷⁴

İbn Cinnî فَعَلَ formunun فَعَالِ şeklinde takdir edilip illetin zıddına sebep olması konusuna bir şiirle de delil getirmiştir:

في ليلة من جمادي ذاتِ أُندِيَّةٍ لا يُبْصِرُ الكَلْبُ من ظلماتها الطُّبَا⁷⁵

Şiirde geçen أُندِيَّةٍ kelimesinin tekili olan نَدَى kelimesi فَعَلَ kalıbında olduğu halde, فَعَالِ vezninde takdir edilmiş غداء/أغدية خال/أخولة باب/أبوبة خال/أغدية فَعَالِ kelimesi فَعَالِ kalıbında cemisi yapılmıştır.⁷⁶

İbn Cinnî bu örneklerde lafzın i'lâl hükmü üzere değil de lafzın aslı üzere bırakılmasının -genel kullanıma aykırı da olsa- kelimenin asıl kullanımına dikkat çekme amacıyla yapıldığını ifade etmiştir.⁷⁷

İbn Cinnî illetin bazen zıttına sebep olduğuna lafzın bir cümlede tekrar edilmesini örnek göstermiştir. Bir kelimede lafzın tekrarı ya bizzat aynı ile ya da onu karşılayan bir zamirle olması gerekir. Genel kullanıma göre lafzın aynı anlama gelen başka bir kelime ile tekrar edilmesi hoş karşılanmadığı halde bir görüşe göre aksi iddia edilmiş ve bu durum *Hasâis*'te, illetin bazen aksine sebep olabildiğine örnek olarak verilmiştir.

İbn Cinnî bu konuyu dil alimlerinin görüşleri ekseninde bir şiir ile şöyle izah etmiştir:

73 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/51.

74 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/52.

75 Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *Sırru Sinâati'l-İ'râb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421/2000), 2/265; Abdullatif Muhammed el- Hatib, İbn Yaîş ve Şerhu'l-Mufassal (Kuveyt: Beledü'n-Neşr, 1999), 167. Şiirin Türkçesi: (Çiğli bir cemaziye gecesinde köpek karanlıktan dolayı çadırın ipini görmez).

76 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/53.

77 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/52.

إذا المرء لم يغش الكريهة أوشكت حبال الهونني بالفتي أن تقطعا⁷⁸

Bu şiirde geçen المرء lafzının, ikinci kullanımda الفتي kelimesi ile ifade edilmesi Sıbeveyhi de dahil bazı nahiv alimlerine göre uygun görülmemiştir.⁷⁹ Bu duruma Kur'ân-ı Kerim'den ⁸⁰أَلْحَاقَةَ مَا الْحَاقَةَ ve dilde yaygın kullanım kalıplarından 'مررت به', 'مررت بذييد' gibi örneklerle delil getirilmiştir.

Ebu'l-Hasan'a göre ise lafzı ikinci defa aynısı ile değil de onu karşılayan başka bir kelime ile ifade etmek, kelama güzellik katacağından daha uygun görülmüştür.⁸¹

Bu örneklerde illet gereği aynı cümlede lafzın farklı bir lafızla ifade edilmesinin uygun olmadığı hükmünün yerine, uygunluğu konusunda illetin zıddına hüküm verildiği ortaya çıkmaktadır.

İlletin zıddına sebep olmasına bir başka örnek de Arapların 'أبيض لياح' sözündeki 'لياح' kelimesinin kullanımınıdır. Bu kelime قوم/قيام-ثوب/ثياب lafızları gibi mastar ve cemi' olmadığı halde sırf kullanımda hafiflik gerekçesiyle 'لواح' lafzında, و harfini ي harfine dönüştürmek suretiyle 'لياح' formunda kullanılması uygun görülmüştür. Bir başka görüşe göre lafzın 'أبيض لياح' şeklinde illet harfinden önceki hareketin üstün olarak kullanıldığı durumda, sebep zayıf olmasına rağmen lafızda hafiflik gereği و harfi ي harfine çevrilerek okunmuş ve böylece illet yine aksine hüküm olmuştur.⁸²

İbn Cinnî لياح örneğinde kesranın, kendinden sonraki illet harfini kalb (harfi dönüştürme) etme konusunda zayıf olduğunu bundan dolayı da kalb hükmünü kabul etmenin sıkıntılı olduğunu vurgulamıştır. Buna gerekçe olarak da عواد/عوان/زوان/قوام gibi tashîh üzere (ilk hali) Arapların kullandığı mastarları göstermiştir.

İlletin aksine sebep olmasına bir başka örnek de biri sakin diğeri hareketli iki aynı harfin birbirine eklenmesi anlamına gelen idğam konusu ile ilgilidir. قَوْل örneğinde idğam, illet harfini sahih harfe dönüştürme gerekçesi olarak gösterilmiştir. حرّة kelimesinin cemi sigası حرّات şeklinde yapılması gerekirken

78 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/53. Şiirin Türkçesi: (İnsan zorluktan kaçtığında neredeyse işi başarısızlıkla sona erer).

79 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/53.

80 *Kur'ân Yolu* (Erişim 16 Nisan 2019), el-Hâkka 69/1.

81 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/53.

82 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/55.

kelime sanki sülasi ve nakıs kelime gibi حَرُون şeklinde cemi müzekker formuna dönüştürülmüştür. Burada حَرَّة kelimesinde idğam olan ر harfinden biri و harfine dönüştürülmüş ve böylece idğam, sahih harfi, illetli harfe dönüştürme gerekçesi olarak gösterilmiş dolayısıyla hüküm illetin zıddına sebep olmuştur.

Bazı usûlcüler illeti mahkemedeki şahide benzetmişler. Buna göre bir şahit aynı davada, hem davalıyı hem de davacıyı savunamayacağından bir illet de aynı konuda iki farklı hükmün oluşmasına yol açamaz dolayısıyla illetin değişmesi ile birlikte hüküm de değişeceğinden 'bir illet, iki zıt hüküm ortaya koyamaz' görüşünü benimsenmişlerdir.⁸³

İbn Cinnî de dahil olmak üzere, usûlcülerin çoğu ve nahiv alimleri akli illetler konusunda, illetin iki zıt hükme sebep olmasını uygun görmüşlerdir.⁸⁴

4.4. Bir Kelimede İki Zıt Hükmün Bulunması Durumu

İbn Cinnî'nin, kelimelere kıyas ederek nahiv ilmi için ortaya attığı 'yeni illet, yeni hükme sebep olur' önermesi, kelimedeki zorunlu olarak aynı anda iki zıtlığın bir arada bulunamayacağı fikrini ortaya koymaktadır. Ona göre bir kelime aynı durumda hem tekil hem çoğul ya da hem marife hem de nekra olamaz.

İbn Cinnî, hem tekil hem de çoğul manası taşıyabilen فُكْلُ veznindeki فُكْلُ kelimesini bu duruma örnek olarak vermiştir. Kelimenin zammesi, دُرُجٌ, مَرْجٌ kelimelerindeki gibi asıl zamme olarak varsayılırsa mananın tekil olduğu düşünülür. Fakat kelime, أُزْنٌ, أُسْدٌ gibi cemi vezinde kabul edilirse mananın çoğul olduğuna hükmedilir. Çünkü sigada bir değişiklik olmasa da bir kelime hem tekil hem çoğul gibi iki zıt hüküm taşıyamayacağından lafız, tekil manasından çoğul manasına hamledilir.⁸⁵

İsim tamlaması terkinde bulunan izafet hükmünün, izafe olmuş kelimedeki (tamlanan) tenvin hükmünü ortadan kaldırması da bu konuya örnek olarak gösterilmiştir. Çünkü izafet, kelamın henüz tamamlanmadığına dolayısıyla cümleyi tamamlayıcı başka öğelere ihtiyaç duyulduğuna işaret eder. Bunun aksine tenvin almış kelime ise hükmün tamamlandığını gösterir. Ayrıca tenvin, eklendiği kelimeye tenkir (belirsizlik) vasfı katar; izafet ise muzaf (tamlanan) kelime için marife alametidir. Kelimenin müfred (terkin olmayan) olma durumu asıldır; izafet ise sonradan kelimeye arız olur ve lafzın müfred olma

83 Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuḥûl ilâ Taḥkîki'l-Haḳ min İlmi'l-Uşûl*, thk. Muhammed Subhî b. Hasen *Hallâk* (Beyrut: Dâru'l İbni Kesîr, 1432/2011), 692; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîṭ*, 5/147.

84 Alphan, *Fıkıh Usûlü ve Nahiv Usûlü İlişkisi*, 198.

85 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/64.

durumunu ortadan kaldırır. Yine kelimedeki nekra olma durumu asıldır ve sonradan gelen marife alameti, nekra hükmünü geçersiz kılmaktadır.⁸⁶

Örneğin زَيْدٌ غُلَامٌ gibi izafet terkibi örneğinde “Zeyd’in kölesi” dendiğinde ifadenin, tamamlanmadığı ve tamamlanabilmesi için de başka öğelere ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Fakat غُلَامٌ gibi tenvin almış nekra bir kelime, kendisini ifade ettiğinden herhangi bir açıklayıcı lafza ihtiyaç duymamaktadır. Dolayısıyla غُلَامٌ kelimesi aynı durumda muzaf ise nekra hükmünü alamaz; nekra ise de marife hükmünü barındıramaz.⁸⁷

Tüm bu örneklerden hareketle diyebiliriz ki; birbiri ile çelişen ve bir arada bulunması imkânsız olan iki ârız aynı anda bir kelimedeki bulunamaz. Bundan dolayı nesneye sonradan eklenen hüküm, önceki hükmü ortadan kaldırır ve bu durum da aynı anda bir kelimedeki iki farklı hükmün oluşmasına engel olur.

4.5. İletin Ortadan Kalkmasına Rağmen Hükmün Bâki Kalması

İlet ortadan kalktığı anda hükmün baki kalması meselesi, üzerinde düşüneni bir ihtimal illetin güvenilir olmadığı sonucuna götürse de İbn Cinnî dilde bu durumun mevcut olduğunu şiirden bir örnekle şöyle delillendirmiştir:⁸⁸

حَمِيٌّ لَا يُحِلُّ الدَّهْرَ إِلَّا بِإِذْنِنَا وَلَا نَسْأَلُ الْأَقْوَامَ عَقْدَ الْمِيَاثِقِ⁸⁹

Şair bu şiirinde, المِوَاتِقِ kelimesini, içinde yaşadığı toplumun genel kullanımına muhalefet ederek المِيَاثِقِ şeklinde kullanmıştır. Kelimenin tekilinin asıl hali ‘مِوَاتِقٌ’tır. Dilde kolaylık (tahfif) gereği و harfi, önceki harfin harekesi esre olduğundan ي harfine dönüştürülmüş ve ‘مِيَاثِقٌ’ şeklini almıştır. Fakat kelime cemi yapıldığında مَوَاعِدِ ve مَوَازِنِ kelimeleri gibi, önceki harfin harekesi üstün olduğunda illet ortadan kalktığı için ي harfine dönüştürme hükmü de ortadan kalkması gerekirken ي harfine kalb hükmü baki kalmış مِيَاثِقِ şeklinde kullanılmıştır.

İbn Cinnî bu kelimenin, cemi halinde önceki harekede kesranın ortadan kalkması ve harekenin üstün olması sebebiyle Araplarda yaygın olarak ‘المِوَاتِقِ’

86 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/65.

87 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/65.

88 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/157.

89 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/157. Şiirin Türkçesi: (Topraktr korunmuş alan, bizim iznimiz olmaksızın girilmez ve biz anlaşmak için insanlara tenezzül etmeyiz).

formunda kullanıldığını belirtmiştir.⁹⁰ Yani Araplarda genel kullanım, illetin ortadan kalkması ile hükümün de kalktığı haliyle 'مَوْتًا' şeklinde olmuştur. Cemi sigada kesra illeti ortadan kalktığında ي harfine kalb hükmü de ortadan kalkar ve kelime aslı üzere kalır. Fakat şirde geçen الميائت kelimesinde illet ortadan kalktığı halde hüküm baki kalmıştır. İbni Cinni'ye göre şirde geçen kelimenin müfredi olan 'مِيثاق' kelimesinde ي harfi asıl harf olarak kabul edilmiş ve böylece cemi sigasında da değiştirilmemiştir. Çünkü öncesi kesra olan و harfinin ي harfine dönüştürülme illeti çok güçlü kabul edildiğinden ي harfi asıl kabul edilmiştir.⁹¹

بَار kelimesinde med harfinden önceki hareke fetha olduğu için بَار şeklinde, elif harfi hemzeye dönüştürülüp okunmuştur. Bu kelime, بَارَان şeklinde çoğul yapıldığında elif harfinden dönüşen hemze, öncesindeki hareke kesra olduğu halde elif harfine dönüşmemiş hükmü baki kalmıştır. Örnekte de görüldüğü gibi illet harfini hemzeye dönüştüren fetha illeti ortadan kalktığı halde hemze hükmü devam etmiştir.

Nahiv alimlerine göre harfin hazfi (eksilme), ziyadesi (artma), değişimi gibi dil kaideleri cemi hükmüne kıyas ile ortaya koyulur. Bir kelimenin cemi formunda hükmü ne ise ismi tasgir vezninde de hüküm aynı şekilde devam eder. مِيثاق örneğinde kelimenin cemi veznindeki hükmüne kıyas ederek ismi tasgir (küçültme) formunda illet ortadan kalktığı halde ي harfine dönüşme hükmü devam ettirilmiştir. مِيثاق kelimesinin çoğulu olan مِيثَاق kelimesinde önceki hareketin kesra olma illeti ortadan kalktığı halde ي harfine dönüşme hükmü devam etmiştir. Bu kelimenin ismi tasgiri olan مِيثَاق kelimesinde de yine cemi veznindeki hükme kıyasla illet ortadan kalktığı durumda ي harfi, و harfine dönüşmemiş dolayısıyla hükmün baki kalması kuralı devam ettirilmiştir.⁹²

Burada ي harfinin baki kalması hükmünü alimler, dilde her zaman tercih edilen hafiflik (tahfif) gerekçesinden ve kelimenin kalb (dönüşme) halinin asıl olduğundan kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir.⁹³

4.6. İki İlet ile İletlendirmenin Hükümü

İbn Cinni bir kelimedeki iki illetin bulunmasının uygunluğu konusunu iki şekilde

---

90 İbn Cinni, *el-Hasâis*, 3/159.

91 İbn Cinni, *el-Hasâis*, 3/159.

92 İbn Cinni, *el-Hasâis*, 3/159.

93 İbn Cinni, *el-Hasâis*, 3/160.

sınıflandırmıştır. Birincisi, iki illetin kelimeye yeni bir anlam katmadığından herhangi bir sorun teşkil etmediğini ve hükmü tek başına da tamamlayabildiğini belirtmiş ve bu durumu caiz görmüştür.⁹⁴ İkincisi ise iki illetten her birinin tek başına olduğunda hükmü tamamlamada yetersiz kalacağı ile ilgili bir problem olduğunu belirtmiş ve bu durumu örneklerle tartışarak açıklamaya çalışmıştır.⁹⁵

Birinci duruma örnek olarak *عِشْرِيَّ* (benim yirmim) ve *مُسْلِمِيَّ* (benim Müslümanlarım) kelimelerini vermiştir. Asılları *مُسْلُمِيَّ* ve *عِشْرُوِيَّ* olan kelimelerde *و* harfinin *ي* harfine dönüşmesine neden olan iki illetin bulunduğu ifade edilmiştir. Birinci illet, kelimedede *و* ve *ي* harflerinin art arda gelip harflerden ilkinin sükûn üzere olması ile kaide gereği *و* harfinin *ي* harfine dönüşmesini zorunlu kılmasıdır. İkinci illet ise mütekellim *yâ'sının* önceki harfin harekesinin kesra olmasını gerektirmesinden *و* harfinin *ي* harfine dönüşmesini icap ettirmesidir. Çünkü Araplar mütekellim *yâ'sından* önceki sahih harfin harekesini hafiflik gereği kesra kabul etmişler yine zammeden sonra gelen *ي* harfinin telaffuzunun zorluğundan önceki sahih harfin zammesini kesraya çevirmişlerdir. İbn Cinnî ise bu konu etrafında tartışılan ve kalb hükmüne sebep olan asıl illetin, kullanımda hafiflik gerekçesi olmadığı, *ي* harfinden önceki harekenin kesra olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir.⁹⁶

İki illet ile illetlenme konusunda başka bir örneği de aslı *سِيَّ* ve *رُوِيَّ* olan *سِيَّ* ve *رِيَّ* kelimeleridir. Burada birinci illet, *مُوزَان / مِيزَان* örneğindeki gibi *و*'un sakin olup öncesindeki harfin harekesinin kesra olması ile *و* harfinin *ي* harfine dönüşmesini gerektirmesidir. İkinci illet ise *طَيَّ / طَوِيَّ* örneğindeki gibi *و* ve *ي* harflerinin yan yana gelip birinci harfin sakin olması ile *و* harfinin *ي* harfine dönüşümünü gerekli kılmasıdır.⁹⁷

İbn Cinnî, manada herhangi bir değişiklik yapmadığından iki illetle illetlenmenin hükmünde bir problem görmediğini ifade etmiştir. Bu iki illetin her birinin birlikte hükümde etkili ve açıklayıcı olduğunu belirtmiş ve iki illetin bir hükümde bir araya gelmesini caiz görmüştür.⁹⁸

Bu örneklerde *و* harfini *ي* harfine dönüştürme hükmünün, gerçekleşmesi için

94 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/174-175.

95 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/178-179.

96 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/174-175.

97 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/178-179.

98 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/175-176.

her iki illetten birinin bulunması yeterli görülmüştür. Bu sebepten İbn Cinni, buraya kadar ki örnekleri, tek başına iken de hükmü tamamlayabilen iki illetin, bir hükümde toplanması ile ilgili örnekler olarak ifade etmiştir. İkinci grupta ise iki illetin tek başına bir kelimeye bulunduğu hükümde tamamlamada yetersiz kalacağı problemi ile ilgili örneklerdir. O, bu durumu şöyle açıklamıştır: Bir kelimenin gayri munsarif (yarı çekimli) hükmünü alabilmesi için iki illete ihtiyacı vardır. Örneğin يُوسُف kelimesini gayri munsarif yapan iki illet bulunur. Bu iki illetten biri, kelimenin özel isim olması diğeri ise yabancı isim olmasıdır. يُوسُف kelimesinin gayri munsarif hükmünü alabilmesi için kelimeye bu iki illetin de birlikte bulunması gerekir. Çünkü bu illetlerden sadece bir tanesi bu hükmü tek başına ortaya koymakta yetersizdir. Dolayısıyla bu örnekteki iki illet, tek illet olarak kabul edilmiş ve söz konusu iki illetin de tek başına bir kelimeye bulunduğu hükümde tamamlamada yetersiz olduğu sonucuna varılmıştır.⁹⁹

4.7. Yeni İletin Yeni Hükme Sebep Olması

Varlık aleminde her şey zıddı ile kaimdir. Zıtlardan biri olmadan diğeri varlığını ve manasını koruyamaz. İbn Cinnî'ye göre dilde var olan zıtlık, kelimelerin katındaki zıtlık mesabesindedir. Mevcut olan hareket hareketsizliği, sükûnet gürültüyü, hüznü sevinci ortadan kaldırdığı gibi dilde de iki zıtlık bir araya gelir gelmez sonradan gelen hüküm önceki hükümü ortadan kaldırır.

İbn Cinnî bu konuda، غلامٌ/الغلامُ رجلٌ/الرجلُ gibi belirlilik hükmü konusunda birbirine zıt olan kelimeleri örnek göstermiştir. Tenvin almış kelimeye ال belirlilik biçim birimi eklendiğinde belirsizlik işaretlerinden biri olan tenvin ortadan kalkar. Bir kelime hem belirli hem de belirsiz iki zıt mana ifade edemeyeceğinden kelimeye sonradan eklenen lam-ı tarif illeti ile birinci hüküm (tenvin/belirsizlik) ortadan kalkmış ve bu illet, yeni hükmün (marife/belirlilik) meydana gelmesine sebep olmuştur.¹⁰⁰

كُفِّيَ ve الكُوفَةُ örneklerinde nisbet ifade eden ي harfinin kelimeye gelmesi ile müenneslik işareti olan ة harfinin düşmesi, illetin değişmesi ile müenneslik hükmünün ortadan kalkmasına ve nisbet hükmünün oluşmasına örnek gösterilmiştir.¹⁰¹

Bir kelimeye hem müfred müennes işareti hem de cemi müennes işareti

99 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/178.

100 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/62.

101 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/62.

bir arada bulunamaz, her ikisinden biri, kelimeye dahil olduğunda diğeri ortadan kalkar. جَمْرَةٌ/جَمْرَاتٌ، تَمْرَةٌ/تَمْرَاتٌ، صَحْرَاءُ/صَحْرَوَاتٌ bu kelimelerin müfred olanlarına, cemi yapmak amacı ile cemi müennes alameti (ات) eklendiğinde müfret müennes alameti olan ة harfi kelimededen atılır; ء (hemze) harfi ise و harfine dönüştürülür.¹⁰²

İbn Cinnî مَسَاجِدٍ ve هِنْدَاتٍ gibi cemi kelimeler bir şahıs ismi olduklarında ve aynı isimle birçok şahıs ifade edilmek istendiğinde lafızda herhangi bir eksiltme ve arttırma yapmadan yine aynı cemi sığanın kullanıldığını böylece kelimenin yapısında değil sadece manada değişiklik meydana geldiğini belirtmiştir. Ayrıca bu kelimelerin özel isim olarak cemi yapıldığı takdirde tenvin alameti de alamayacağını ifade etmiştir.¹⁰³

Kelamda olduğu gibi fıkıh usulünde de illetler birbirinin aksine olduğu durumda ortadan kalkan illet, hükmünü geçersiz olur. İşte nahiv usulünde de illetler teâruz ettiğinde önceki illet ortadan kaldırılır ve yeni bir hüküm ortaya koyan sonraki illet esas alınır.

İbn Cinnî'ye göre kelimenin hükmünde her bir değişim için yeni bir illetin olması gerekir. Hüküm, illet olmadan var olamaz eğer illet yoksa hüküm de ortadan kalkar.¹⁰⁴ Bir hükmün doğru kabul edilmesi için muhakkak bir illete ihtiyaç vardır. Dolayısıyla illetin görevi, kelimedeki değişim ile meydana gelen yeni hükmü, insan aklına kabul ettirmektir.

Sonuç

İbn Cinnî, Arapların dillerindeki hikmetleri (illet) eserinde ayrıntılı ve sistemli bir şekilde tetkik edip açıklamıştır. Ona göre dil illetlerinin varlığı, herhangi bir delile ihtiyaç duymayacak kadar tartışmasızdır ve bu illetler tamamen insanın tabiatına, aklına ve zevkine uygun his ve duyulara dayanmaktadır. İbn Cinnî, Arapların dil hususunda sağlam bir bakış açısına ve ince bir zevke sahip olduğundan konuştukları dilin sebeplerini bildiğini iddia etmektedir. Dolayısıyla o, dilin mantığına hâkim olan Arapların; konuşmada hafiflik, kullanımda hoşluk ve incelik gibi sebeplerin yanı sıra dilin kaidelerini insan fıtratına uygun aklı/hissî argümanlarla açıklama ihtiyacı gibi gerekçelerle dil hükümlerini ortaya koyduklarını ifade etmiştir. Yani o, Arapların akıllarında

---

102 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/62,63.

103 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/63.

104 Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Lümau'l-Edille fi Uşûlî'n-Nahv, thk. Saîd el-Efgânî* (Dimaşk: Matbaatü'l-Câmiati es-Suriye, 1377/1957), 106.

var olan bu illetlerin, sonradan aklî yöntemlerle dil alimleri tarafından tespit edildiğini öne sürmüştür.

İbn Cinnî dilin doğasında var olan illeti, hükmü meydana getiren işaret ya da açık olmayan hikmetin emaresi diye nitelemiş ve dil illetlerini sağlam duyular ve hisler üzerine inşa etmiştir. İbn Cinnî kolaylık, insan tabiatına uygunluk, kullanımda hoşluk gibi gerekçelerle birlikte duyular ve aklî yöntemlerle ortaya konan bu illetlerin, kalam illetlerine daha yakın olduğunu ifade etmiştir.

O, nahiv illetlerini ele alırken bu tür illetlerin, akla ve insan tabiatına daha yakın olduğunu dolayısıyla aklın kabul etmediği hiçbir nahiv illetinin bulunmadığını belirtmiştir. Nahiv kaidelerinin hükümlerini açıklarken kalam, felsefe ve mantık ilminin argümanlarını sıklıkla kullanmış, nahiv illetlerini de aklın süzgecinden geçirip mantikî ve hissi gerekçelerle ortaya koymuştur. O, nahiv ilminin temelini oluşturan kuralların tespit edilmesinde ve bu kaidelerin gerekçelerinin delillendirilip dil illetlerini ortaya çıkarmada semâ, kıyas, mantık ve hocalarının görüşleri gibi bir takım ihticâc metotlarından faydalanmıştır.

İbn Cinnî'nin illet hükümlerinde kıyas yöntemine yaklaşımında, yakın olduğu fikhî mezhebin de etkisi vardır. Hüküm koymada kıyas usûlünü ortaya çıkaran Ebu Hanife gibi İbn Cinnî de illetle ilgili konularda kıyas, ihticâc gibi aklî metotlara başvurmuştur.

İbn Cinnî illetlerin ihticâcî hususunda, Sîbeveyhi, Ebû Ali el-Fârisî, Serrâc, Ferrâ, Kisâî gibi hocaların dil ile ilgili görüşlerinden istifade etmiştir. Özellikle de Ebû Alî el- Fârisî'nin metodunu takip etmiş, eserinde hocasının bu konudaki fikirlerine yer vermeyi ihmal etmemiştir. Bunların yanı sıra Kur'ân-ı Kerim'den, hadislerden, Arap şiiirinden, nesirden ve bedevîlerin sözlerinden de istifade etmiştir.

İbn Cinnî'de herhangi bir mezhep tutuculuğu gözlenmemektedir. O gramer konularında, dil ekollerinin görüşlerinden istifade etmiş bunun yanı sıra yeri geldiğinde bu mezhepleri eleştirmekten de geri durmamıştır.

Bu makalede asıl anlatmaya çalıştığımız mesele ise İbn Cinnî'nin illet hükümlerini ele alış yöntemidir. İbn Cinnî'ye göre bir vasfın illet olabilmesinin birçok şartı vardır. O, bir illetin sahih olması için müteaddî olmasını şart koşturmuştur. Sadece ma'lûlünde geçerli olup diğer durumlarda aynı etkiyi göstermeyen illeti sahih ve geçerli olarak kabul etmemiştir. O, mübteda ve haberin marife olması gibi Arap kalamının hükümlerinin ekseriyetinin, hükmün sebebini zorunlu kıldığı için mucibe illetler olduğunu ifade etmiştir. Yine İbn Cinnî, bazı nahiv illetlerinin genel kaide dışına çıkarak hükmünün aksini ifade ettiğini yani illetin zıttı olan bir hükme sebep olabildiğini söylemiştir. İbn Cinnî, bir arada bulunması imkânsız olan iki ârızın aynı anda bir kelimedede bulunamayacağını ifade etmiş dolayısıyla nesneye sonradan

eklenen hükmün, önceki hükmü ortadan kaldıracığından aynı anda bir kelimeye iki farklı hükmün varlığını uygun görmemiştir. Yine İbn Cinnî, her ne kadar illetin kalkması ile hükmün devam etmesini illetin güvenilirliği konusunda zihinlerde şüphe uyandırdığını belirtse de dilde bu durumun mevcut olduğunu şiirler ve konuşma dilinden örneklerle delillendirip caiz görmüştür. İbn Cinni bir kelimeye iki illetin bulunabileceği ile ilgili, iki illetin kelimeye yeni bir anlam katmadığından herhangi bir sorun teşkil etmediğini, hükmü tek başına da tamamlayabildiğini belirtmiş ve bu durumu caiz görmüştür. İbn Cinnî'ye göre kelimenin hükmünde her bir değişim için yeni bir illetin olması gerekir bu sebeple o, hükmün, illet olmadan var olamayacağını şayet illet yoksa hükmün de ortadan kalkacağını ifade etmiştir.

Bu çalışma doğrultusunda illet hususu ile ilgili klasik eserler tarandığında dil alimleri tarafından illetin sistemli bir tanımının yapılmadığı gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra illetlerin sınıflandırılması, hükümleri ve kriterleri gibi hususlarda da alimler nezdinde bir birliktelik olmadığı bilinmektedir. Çalışmamızın konusu olan İbn Cinnî'nin illet hükümlerinin yanı sıra bu meseleyi ayrıntılı bir şekilde inceleyen diğer dil alimlerinin klasik eserleri ile ilgili de sınırlı sayıda ve dar çerçevede ele alınmış çalışmalar bulunmaktadır. Bu sebepten dil illetlerinin sahasını tanımlama ve çerçevesini belirleme hususunda daha faydalı olması açısından klasik nahiv eserleri ekseninde illet konusu ile ilgili kapsamlı çalışmaların yapılmasının gerekli olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Alphan, Mehmet Bahaattin. *Fıkıh Usûlü ve Nahiv Usûlü İlişkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Bavlu, Cumali. *Nahiv Usulünde İlet Teorisi ve Temel Nahiv İletleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-. *et-Ta'rifât*. thk: İbrahim el-Enbârî. Kahire: Dâru'r-Reyyân, 1983.
- Çıkar, Mehmet Şirin. *Kıyas*. Van: Ahenk Yayınları, 1. Basım, 2007.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. el-. *Lümau'l-Edille fî Uşûlî'n-Nahv*. thk. Saîd el-Efgânî. Dimaşk: Matbaatü'l-Câmiati es-Suriye, 1377/1957.
- Ferâhidî, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed el-. *Kitâbu'l-Ayn*. thk: Mehdî Mahzûmî, İbrahim es- Sâmerâî. 3 Cilt. b.y.: Dâru'l-Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Hatîb, Abdullatif Muhammed el-. *İbn Yaîş ve Şerhu'l-Mufassal*. Kuveyt: Beledü'n-Neşr, 1. Basım, 1999.
- Hulvânî, Muhammed Hayr el-. *Usûlu'n-nahvi'l-Arabi*. Rabat: en-Nâşir el-Atlasî, 1983.
- Mübârek, Mâzin el-. *en-Nahvu'l-Arabî el-İlletü'n-Nahviyye*. Dimaşk: el-Mektebetü'l-

- Hadîse, 1. Basım, 1385/1965.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî. *Sırru Sinâati'l-İ'râb*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'iz- Zemân*. nşr. İhsân Abbâs. 11 Cilt. Beyrut: Dâr-u Sâdir, 2011.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 10 Cilt. Beyrut: Dâr-u Sâdir, 3. Basım, 1414/1993.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl, el-Bağdâdî. *el-Usûl fi'n-nahv*. thk. Abdulhuseyn el-Fetelî. 3 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1417/1996.
- Kur'anYolu.Erişim16Nisan2018. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Muleh, Hasan Humeys Sa'îd el-. *Nazariyyetu't-Ta'îl fi'n-Nahvi'l-'Arabî Beyne'l-Kudemâ ve'l- Muhdesîn*. Amman: Dâru's-Şurûk, 2000.
- Rummânî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsâ b. Ali b. Abdillâh. *Risaletü'l-Hudûd*. thk. İbrahim es-Sâmîrâî. Amman: Dâru'l-Fikir, ts.
- Sâmerrâî, Fâdil Sâlih es-. *İbn Cinnî en-Nahvî*. Bağdat: Dâru'n-Nezîr, 1969.
- Suvâdha, Ahmed Abdusselam Salih es-. *el-Hucce Kitabı Etrafında Ebû Ali el-Farisi'ye Göre Nahiv İleti*. Amman: Mûte Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi, Doktora Tezi, 2005.
- Suyûtî, Abdurrâhman Celâleddin es-. *el-İktirâh fi 'İlmi Usûli'n-Nahv*. thk. Abdulkâim Atiyye. Beyrut: Dâru'l-Beyrutî, 2006.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali eş-. *İrşâdü'l-Fuḥûl ilâ Tahkîki'l-Hak min İlmi'l-Uşûl*. thk. Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk. Beyrut: Dâru'l İbni Kesîr, 4. Basım, 1432/2011.
- Turgut, Abdulhamit. "*Klasik Arap Gramerinde İletinin Taksimi*". Bitlis İslâmiyat Dergisi 3/1 (2021).
- Uralgıray, Yusuf. *İlk ve İleri Dilbilgisi*. 2 Cilt. İstanbul: Tebliğ Yayınları, 1406/1986.
- Yavuz, Mehmet, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-. *el-İdâh fi İleli'n-Nahv*. Beyrut: Dâru'n-Nafâis, 5. Basım, 1986.
- Zerkeşî, Muhammed b. Bahadır b. Abdullah ez-. *Bahru'l-Muhîṭ fi Usûli'l-Fıkhı*. thk. Abdulkâdir Abdullah el-Ânî. 6 Cilt. 2. Basım, 1413/1992.
- Zeydân, Abdulkarim, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*. b.y.: Müessesetü Kurtuba., ts.

